

УДК 323.2:327.8 (477)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2024.159.5>

Руслан КИРПИЧНИК, д-р філософії з політології

ORCID ID: 0000-0002-3729-4968

e-mail: rus971an@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ФІНЛЯНДИЗАЦІЯ ЯК ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДОСВІД І ВИКЛИК ДЛЯ УКРАЇНИ

В с т у п . Поняття фінляндизація сформувалось у геополітичних реаліях другої половини ХХ ст., що визначало специфічний баланс як зовнішньої, так і внутрішньої політики Фінляндії в умовах холодної війни. Відмова від вступу у військові альянси, що стосувалося насамперед НАТО, визнання територіальних поступок, а також обмеження в зовнішньополітичних ініціативах в обмін на відносну внутрішню стабільність були головними умовами, які СРСР висунув Фінляндії по завершенню Другої світової війни.

М е т о д и . У процесі дослідження було застосовано низку загальнонаукових методів: порівняльно-історичний, структурно-функціональний, системний та прогностичний.

Результати. За результатами дії "Договору про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу", який СРСР нав'язав Фінляндії в 1948 р., країна хоч і зберігала демократичний устрій та капіталістичну модель економіки, але була вимушена прийняти нові "правила" співіснування зі своїм східним сусідом. Варто зазначити, що СРСР у своїй політиці впливу не обмежувався нейтральними статусом Фінляндії, аж до 1991 р. економіка Фінляндії була вимушено орієнтована на радянські замовлення, що, зі свого боку, не давало країні в повній мірі розвивати тісніші економічні відносини із Заходом. Після розпаду СРСР Фінляндія позбулася свого політичного нейтралітету, ставши членом ЄС у 1995, а вирішальним завершенням статусу військового нейтралітету став вступ до НАТО у 2023 р., як прямий наслідок повномасштабного російського вторгнення в Україну.

В и с н о в к и . Хоча фінляндизація зі вступом Фінляндії до НАТО втратила свою класичну основу вимушеного нейтралітету, але реалії російсько-української війни та геополітичні аспекти сьогодення вимагають чіткого усвідомлення тієї небезпеки, яку країна-агресор Росія намагається нав'язати Україні. Масштаб бойових дій і реалій російсько-української війни у світових геополітичних процесах станом на 2024 р. є унікальним. Проте незмінною залишається позиція Росії щодо нейтрального статусу України та відмови від окупованих територій, що сукупно з масовою інформаційною кампанією, націленою на українське суспільство та західні владні кола, створює нові виклики для України.

Ключові слова: російсько-українська війна, фінляндизація, національна безпека, інформаційна війна, Фінляндія, Україна.

Вступ

Повномасштабне російське вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р. стало переломним моментом для світової системи безпеки та європейського порядку, сформованого після Другої світової війни. Було зруйновано ключове поняття про непорушність кордонів однією державою іншої, закріплене в Гельсінських угодах 1975 р., що, зі свого боку, викликало дискусії щодо нейтрального статусу держав у сучасній системі міжнародних відносин.

Для Фінляндії ці динамічні політичні процеси зумовили докорінні зміни в системі національної безпеки. Зважаючи на загальноєвропейську небезпеку, яку спричинила російська збройна агресія проти України, а також маючи кордон з Російською Федерацією довжиною 1271 км, було ухвалено рішення про подання заявки на членство в НАТО. Це стало символом нового етапу у фінській зовнішній політиці, що віднині спирається на колективну безпеку як ключовий інструмент захисту від російської загрози. Крім цього, це завершило епоху вимушеного нейтралітету, що в роки холодної війни отримало назву фінляндизація. Наративи зазначеного історико-політичного явища активно поширювались російською пропагандою в українському суспільстві задовго до 2014 р. До того ж вимога про нейтральний статус України є головною позицією російського керівництва в сучасній війні.

Показовим фактом, що домінував у фінському суспільстві та більшості політичного істеблішменту до повномасштабного вторгнення Росії в Україну, було небажання вступу до НАТО. Однак збройна агресія РФ та її колосальна шкода для українського суверенітету й територіальної цілісності кардинально змінили громадську думку та політичний консенсус у Фінляндії.

В умовах нових безпекових викликів, що постали в Європі у зв'язку з російською збройною агресією, виникає нагальна необхідність детальнішого дослідження та переосмислення феномена післявоєнної фінської політики безпеки, починаючи з кінця 1940-х рр. Варто детально дослідити та проаналізувати таке явище, як "післяфінляндизація", яке, як наголосив 12 травня 2022 р. під час дебатів у фінському парламенті про подання заявки до НАТО депутат, а нині прем'єр-міністр Фінляндії Петтері Орпо, було примарною вірою в демократизацію Росії в пострадянський період.

Мета дослідження:

- з'ясувати ключові аспекти становлення й еволюції фінської моделі вимушеного нейтралітету, розглядаючи фінляндизацію як інструмент спочатку радянського, а потім уже російського впливу на сусідні держави з метою утримання їх у своїй зоні впливу;
- проаналізувати трансформацію цієї моделі в умовах сучасних викликів, зокрема після агресії Росії проти України;
- провести паралелі фінського історичного досвіду для України, яка, як і Фінляндія у свій час, стикається із загрозою втрати суверенітету, територій і людських життів, але обирає шлях активної інтеграції в євроатлантичні безпекові інституції.

Методи

Використання порівняльно-історичного методу дає змогу порівняти досвід фінляндизації в умовах холодної війни із сучасними викликами для України, досліджуючи спільні й відмінні риси їхньої геополітики. Структурно-функціональний метод допомагає зрозуміти, як механізми взаємодії між великими державами та малими країнами працюють у минулому та функціонують нині, а також які елементи системи забезпечують стабільність міжнародного правопорядку.

За допомогою прогностичного методу аналізуємо, які елементи фінляндизації можуть бути адаптовані до українських реалій, зважаючи на зовнішньополітичні цілі країни, її інтеграцію до євроатлантичних структур і загрози з боку Росії. З огляду на це маємо можливість сформувати кілька сценаріїв розвитку подій, ураховуючи різні геополітичні реалії.

Застосування системного підходу дає змогу приділити достатньо уваги внутрішньополітичній динаміці, а саме формуванню політичної культури, громадянського суспільства та ролі інформаційного впливу на формування політики. Це сприяє дослідженню, яке є не лише теоретично обґрунтованим, а й придатним для практичного використання.

Отже, кожен із методів доповнює інший, створюючи цілісну систему дослідження, що допомагає виявити неочевидні аспекти теми та запропонувати рекомендації для політичних рішень.

Результати

Концепція фінляндизації описує вимушену політичну стратегію, за якої слабкі у військовому сенсі держави вимушені адаптувати свою зовнішню, а також, як показує практика, внутрішню політику відповідно до державних інтересів сильнішого сусіда, зберігаючи формальний суверенітет і незалежність. Ця концепція має історичне коріння в досвіді Фінляндії після Другої світової війни, коли країна дотримувалася нейтралітету, але водночас була змушена враховувати інтереси Радянського Союзу, щоб уникнути прямої конфронтації та втрати незалежності.

Фінляндизація як історико-політичне явище є чітко визначеним періодом фінської політичної історії, що робить її важко адаптованою до інших контекстів міжнародних відносин включно з подіями сучасної російсько-української війни. На відміну від багатьох інших держав, політична культура Фінляндії сформувалася під впливом тривалої приналежності, зокрема з 1150 по 1809 р., до Швеції. Цей період став ключовим у формуванні західної ідентичності у фінському суспільстві. Варто зауважити, що перебування у складі Російської імперії з 1809 по 1917 р. як Великого князівства Фінляндського залишало за країною автономію, що давало змогу функціонувати проєвропейському громадянському суспільству. Ця історична специфіка унеможливорює пряме застосування фінського досвіду до інших країн, зокрема України, яка має зовсім інший історичний і культурний досвід (Forsberg, & Pesu, 2016, p. 479–482).

Більшість істориків солідарні в думці, що найбільш динамічний період формування радянсько-фінських відносин припадає на кінець 1960-х та початок 1980-х рр. Проаналізувавши низку рішень, прийнятих фінським керівництвом, яке переважно було продиктовано з СРСР, можна дійти висновку, що фінляндизація, хоча й стала закономірним явищем у протистоянні між Сходом і Заходом, також була імплементована у фінський політичний дискурс (Arter, 1996, p. 618).

Наріжним каменем фінської зовнішньої політики післявоєнного періоду став Договір про дружбу, співробітництво та взаємну допомогу з СРСР 1948 р.

Особливу увагу привертають перші дві статті договору:

Стаття 1: У разі, якщо Фінляндія або Радянський Союз (через територію Фінляндії) стане об'єктом збройного нападу з боку будь-якої іншої держави, Фінляндія, дотримуючись своїх обов'язків, повинна відбити напад цієї держави. У разі необхідності це можна робити у співпраці з Радянським Союзом.

Стаття 2: Фінляндія та СРСР зобов'язуються проводити консультації одна з одною у разі виникнення за-

грози збройного нападу, щоб узгодити заходи, необхідні для забезпечення безпеки обох держав.

На практиці політична еліта Фінляндії намагалася мінімізувати ризики втрати суверенітету, зокрема уникаючи консультацій чи спільних військових заходів, які могли б поглибити залежність від СРСР. З 1954 по 1978 р. Радянський Союз неодноразово наполягав на проведенні спільних військових навчань, використовуючи це як механізм зміцнення свого впливу на фінську політику безпеки. Проте фінська сторона уникала таких ініціатив, апелюючи до свого бажання залишатися нейтральною державою, що дотримується усіх юридичних зобов'язань договору, але зберігає контроль над власною політикою національної безпеки.

Внутрішній вплив фінляндизації на демократію всередині країни переоцінити дуже важко. Договір 1948 р. зобов'язував Фінляндію заборонити антирадянську пропаганду. У квітні 1948 р. були ухвалені зміни до кримінального законодавства, що засуджували фінських журналістів і письменників до двох років ув'язнення у разі написання матеріалів, що компрометують зовнішню та внутрішню політику СРСР. Видавництво літератури у Фінляндії під час холодної війни перебувало під суворим контролем радянських спецслужб. Восени 1944 р. понад 20 тис. книг були вилучені з бібліотек через вказівку радянської окупаційної влади, що твори літератури, "які можна вважати ворожими щодо СРСР", мають бути недоступними для широкого загалу. Близько 300 літературних творів також було вилучено з книжкових магазинів, оскільки вважали, що вони можуть завдати шкоди фінсько-радянським відносинам. Більшість зазначених обмежень скасували в 1958 р., але деякі твори все ще були забороненими, зокрема усі літературні та науково-публіцистичні праці радянських дисидентів, які публікували в західних ліберальних країнах (Kuntunen, 2017, pp. 64–72).

Хоча реалії холодної війни вимагали від Фінляндії постійно пам'ятати про переважаючий військовий потенціал Радянського Союзу, усе ж фінській дипломатії вдалося переконати західних союзників на чолі із США, що країна залишається повністю відданою демократичним цінностям, ринковій економіці та верховенству права, хоч і вимушена робити певні винятки задля глобальніших цілей у спільній меті щодо стримування СРСР. Досягнення пом'якшувального сприйняття фінляндизації серед західних країн стало можливим завдяки дипломатичній діяльності Швеції, країни, для якої незалежність Фінляндії мала екзистенційне значення. Зі свого боку, більшість аналітиків схильні вважати: у разі, якщо СРСР зважився б на військову агресію щодо Фінляндії, Швеція прагнула б вступити до НАТО, що стало б значною стратегічною поразкою Радянського Союзу. На той час широкому загалу було ще невідомо, що Швеція фактично користувалася гарантіями безпеки з боку США, а всі дипломатичні зусилля були спрямовані на поліпшення важкого становища Фінляндії (Koskimaa, & Raunio, 2024, p. 17).

Внутрішньополітичне становище відіграло значну роль у формуванні політики пом'якшення наслідків фінляндизації. Із фактичною відсутністю затвердженої конституції (офіційно прийнята в 1999 р.), форма правління країни визначалась окремими законами 1919 р. Країна була парламентсько-президентською республікою, де функції президента республіки передбачали: управління зовнішньою політикою, призначення уряду, вищих посадових осіб і головнокомандувача збройних сил за результатами виборів до парламенту. Водночас не існувало обмежень щодо кількості термінів президентства,

що за сформованою традицією становив шість років. Це, зі свого боку, дало змогу Урхо Кекконену перебувати на посаді президента безперервно з 1956 по 1981 р. Особисті контакти Кекконена з керівництвом Кремля, часто в неформальній атмосфері (т. зв. зустрічі в сауні), сприяли тому, що президент фактично отримав право "інтерпретувати позицію Москви" й відповідно впливати на внутрішню політику країни (Allison, 1985).

Розпад Радянського Союзу хоч і приніс певні полегшення для формування проєвропейського майбутнього Фінляндії, але економічна криза, спричинена великим товарообігом з радянською планово-економічною системою в першій половині 90-х років, зумовила нові виклики та стала однією з причин "постфінляндизації" (Pihkala, 1999, p. 35).

Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу між Фінляндією та Радянським Союзом було скасовано та замінено новим договором із Росією в 1992 р. Однак Фінляндія залишилася позаблоковою державою та зберігала обережність, намагаючись уникати кроків, які могли б "образити" Росію. Саме ці аспекти дають змогу проаналізувати та дійти висновку, що "постфінляндизаційний" період у внутрішній і зовнішній політиці Фінляндії був зумовлений збереженням основних підходів формування політики за часів холодної війни, а також продовженням дипломатичного стилю часів президентства Кекконена. Небажання визнавати фальшивість демократизації та порушення прав людини в Російській Федерації та вчасно не розгледіти ознаки авторитаризму з відродженням постімперіалістичної агресії в зовнішній політиці Путіна мали серйозні наслідки не тільки для безпеки Фінляндії, а й усієї Європи (Arter, 2023, p. 180).

Анексія Криму та військове вторгнення Росії в Україну, що супроводжується масштабною інформаційною кампанією, ціллію якої є недопущення вступу України в НАТО, породжують нові виклики в системі безпеки Європи. Нині зусилля української дипломатії спрямовані на те, щоб остаточно зняти ідею фінляндизації як можливого сценарію закінчення війни. Небезпека реалізації цієї концепції, яку активно розвиває російська сторона, передбачає не тільки відмову від вступу в НАТО, а й також обмеження будь-якої співпраці з міжнародними військовими союзами, що позбавить Україну реальних гарантій колективної безпеки. Це, зі свого боку, створює постійний ризик повторних військових нападів з боку РФ. Будь-які поступки агресору неминуче будуть призводити до посилення пропаганди та впливу на внутрішню політику з його боку, що сприяє поширенню авторитарних практик і послабленню демократичних інституцій. Саме євроатлантична інтеграція була найбільшим стимулом для лібералізації країн Центральної та Східної Європи. Перспектива членства в ЄС та НАТО допомогла змінити авторитарні корумповані режими на ліберальні, що відстоюють верховенство права та права людини. У цьому аспекті будь-яка схема фінляндизації була б катастрофічною для майбутніх прагнень України як вільної демократії західноєвропейського типу.

Російський вплив на внутрішню політику України від самого початку становлення незалежності був прямо протилежним принципам демократії, індивідуальних свобод і відкритої ринкової економіки. Для України це означатиме збереження олігархічної системи, що знищувала її протягом останніх 30 років. Незважаючи на численні недоліки, фінська демократія в умовах фінляндизації була достатньо стійкою, а її суспільство досить згуртованим, щоб протистояти тиску

радянської гегемонії та її руйнівного впливу. Фінляндія вийшла з епохи холодної війни неушкодженою як західна демократія. Україна, урахувуючи значне збереження корупції у всіх сферах суспільного життя та постколоніальні травми, якими Росії дуже легко маніпулювати, є однією з найгірших кандидатів на фінляндизацію. Нав'язування Україні такої домовленості фактично віддало б країну у сферу впливу Росії. Спроби світової спільноти не допустити ескалації, намагаючись подати фінляндизацію як компроміс і справедливий мир, тільки закріплює геополітичну залежність України від Росії та підриває її суверенітет. У сучасних умовах такий сценарій є неприйнятним, оскільки не гарантує ні миру, ні стабільності.

Історичний досвід фінляндизації показує, що це лише тимчасовий компроміс, який в українських реаліях є неприйнятним, оскільки призведе до стратегічної перемоги Росії, визнання за нею окупованих південно-східних регіонів і подальшої агресії. Україні та її союзникам потрібно насамперед зосередитись на виробленні стратегії, що буде унеможливлювати будь-які обмеження суверенітету на користь агресора. Формування післявоєнної архітектури безпеки з ідеями вимушеного нейтралітету, які намагаються нав'язати Україні, є виявом капітуляції перед цінностями, загрозу яким несе Росія. Заборона на вступ України до НАТО стане порушенням ключових принципів європейської системи безпеки, встановлених після завершення холодної війни. Ці принципи закріплені в міжнародних угодах і гарантують кожній державі право самостійно обирати політичні та безпекові альянси.

Дискусія і висновки

Фінляндизація була унікальним історико-політичним явищем для періоду холодної війни. Історія Фінляндії має тривалий період розвитку на принципах європейських демократичних цінностей, а також однорідну, неслов'янську культуру та мову, які завжди чинили опір російському імперіалізму. Тим часом Україна, з огляду на історичний колоніальний вплив з боку Росії, має більше внутрішніх проблем, які зробили б її опір російській політичній і військовій експансії набагато важчим, якби не вагома допомога Заходу.

Радянський Союз підтримував Фінляндію як взірці для своїх відносин із некомуністичними країнами з певної причини, а саме – Москву влаштовував поступливий політично нейтральний уряд у Гельсінкі, що цензурував свою пресу на будь-які негативні коментарі про Радянський Союз чи його комуністичних союзників, повертав утікачів-дисидентів і вів торгівлю на вигідних для Москви умовах. Це робило радянсько-фінські відносини ще однією "перемогою" СРСР у встановленні зони впливу після однопартійного комуністичного правління в Польщі чи Східній Німеччині. Те, що всього цього можна було досягти без розміщення в країні континенту радянських окупаційних військ, зробило фінляндизацію ще привабливішою для Москви. У роки розрядки, коли політичні рухи по всій Західній Європі закликали до одностороннього роззброєння та розпуску НАТО, існував справжній страх перед тим, що "привид фінляндизації" навис над європейським континентом. Приректи Україну на цю долю – означає допустити масштабний стратегічний і моральний провал Заходу. Фінляндизована Україна не задовольнить апетити Росії, вона завжди вимагатиме аналогічних заходів для всіх країн, де, як вона вважає, має зону впливу. Як російську імперіалістичну експансію, так і фінляндизацію варто розглядати головними загрозами для зовнішньої та внутрішньої безпеки України.

Список використаних джерел

- Allison, R. (1985). *Finland's relations with the Soviet Union*. Macmillan.
- Arter, D. (1996). Finland: from neutrality to NATO? *European security*, 5 (4), 614–632.
- Arter, D. (2023). From Finlandisation and post-Finlandisation to the end of Finlandisation? Finland's road to a NATO application. *European security*, 32(2), 171–189.
- Forsberg, T., & Pesu, M. (2016). The 'finlandization' of Finland: the ideal type, the historical model and the lessons learnt. *Diplomacy and statecraft*, 27(3), 473–495.
- Kuntunen, T. (2017). Helsinki syndrome: the parachronistic renaissance of finlandization in inter-national relations. *New perspectives: interdisciplinary journal of central and east European politics and international relations*, 25(1), 55–83.
- Koskimaa, V., & Raunio, T. (2024). Effective and democratic policymaking during a major crisis: an in-of Finland's decision to apply for NATO membership after Russia attacked Ukraine. *Journal of European Public Policy*, 1–24.
- Pihkala, E. (1999). The political economy of post-war Finland 1945–1952. *Scandinavian Economic History Review*, 47(3), 26–48.
- Allison, R. (1985). *Finland's relations with the Soviet Union*. Macmillan.
- Arter, D. (1996). Finland: from neutrality to NATO? *European security*, 5 (4), 614–632.
- Arter, D. (2023). From Finlandisation and post-Finlandisation to the end of Finlandisation? Finland's road to a NATO application. *European security*, 32(2), 171–189.
- Forsberg, T., & Pesu, M. (2016). The 'finlandization' of Finland: the ideal type, the historical model and the lessons learnt. *Diplomacy and statecraft*, 27(3), 473–495.
- Kuntunen, T. (2017). Helsinki syndrome: the parachronistic renaissance of finlandization in inter-national relations. *New perspectives: interdisciplinary journal of central and east European politics and international relations*, 25(1), 55–83.
- Koskimaa, V., & Raunio, T. (2024). Effective and democratic policymaking during a major crisis: an in-of Finland's decision to apply for NATO membership after Russia attacked Ukraine. *Journal of European Public Policy*, 1–24.
- Pihkala, E. (1999). The political economy of post-war Finland 1945–1952. *Scandinavian Economic History Review*, 47(3), 26–48.

Отримано редакцією журналу / Received: 27.09.2024
Прорецензовано / Revised: 06.12.2024
Схвалено до друку / Accepted: 27.12.2024

References

Ruslan KYRYPCHNYK, PhD (Political Sci.)
ORCID ID: 0000-0002-3729-4968
e-mail: rus97lan@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FINLANDIZATION AS A HISTORICAL AND POLITICAL EXPERIENCE AND CHALLENGE FOR UKRAINE

Background. The concept of Finlandization was formed in the geopolitical realities of the second half of the 20th century, which determined the specific balance of both foreign and domestic policy of Finland in the context of the Cold War. Refusal to join military alliances, which primarily concerned NATO, recognition of territorial concessions, as well as restrictions on foreign policy initiatives in exchange for relative internal stability, were the main conditions that the USSR put forward to Finland after the end of World War II.

Methods. A number of general scientific methods were used in the research process: comparative-historical, structural-functional, systemic and prognostic.

Results. As a result of the "Treaty of Friendship, Cooperation and Mutual Assistance" imposed by the USSR on Finland in 1948, the country, although it retained a democratic system and a capitalist economic model, was forced to accept new "rules" of coexistence with its eastern neighbor. It is worth noting that the USSR did not limit its policy of influence to Finland's neutral status; until 1991, Finland's economy was forcibly oriented towards Soviet orders, which in turn prevented the country from fully developing closer economic relations with the West. After the collapse of the USSR, Finland lost its political neutrality by becoming a member of the EU in 1995, and the decisive end of military neutrality was its accession to NATO in 2023, as a direct consequence of the full-scale Russian invasion of Ukraine.

Conclusions. Although Finlandization with Finland's accession to NATO has lost its classical basis of forced neutrality, the realities of the Russian-Ukrainian war and the geopolitical aspects of today require a clear awareness of the danger that the aggressor country Russia is trying to impose on Ukraine. The scale of hostilities and the realities of the Russian-Ukrainian war in world geopolitical processes as of 2024 is unique, but Russia's position regarding the neutral status of Ukraine and the rejection of the occupied territories remains unchanged, which, together with a massive information campaign aimed at Ukrainian society and Western power circles, creates new challenges for Ukraine.

Keywords: Russian-Ukrainian war, Finlandization, national security, information war, Finland, Ukraine.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; або в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses, or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.